

ТРАДИЦІЙНІ НАРОДНІ МОТИВИ В СУЧАСНОМУ КОВАЛЬСТВІ БУКОВИНИ

Про ковальство на Буковині опосередковано згадується тільки в загальних працях про матеріальну культуру українського народу, а також у спеціальних працях таких дослідників, як С. Боньковська [1], Я. Кісь, Б. Орловський, Р. Шмагало, Т. Бушина, М. Станкевич, П. Жолтовський. Історію та сучасний стан ковальства досліджують також львівські науковці, насамперед із Львівської національної академії мистецтв. Безпосередньо даної теми стосуються деякі аспекти досліджень чернівецького архітектора Л. Вандюк [2, 81–88]. Проте в розвідках згаданих науковців не розглянуто питання трансформації традиційних мотивів у ковальстві ХХ–ХХІ ст., як не висвітлено й сучасного стану розвитку художнього металу на теренах Буковини.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Чернівці перетворилися на великий торговельно-фінансовий та промисловий центр на сході Австро-Угорської імперії. Вуличні ліхтарі, ковані балконні огорожі та масивні дворові брами органічно вписалися в забудову Чернівців наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У поєднанні з архітектурною керамікою (дахи, вкриті черепицею, керамічна плитка, якою опоряджували споруди стилю модерн) вони підкреслювали чарівність та шарм міста, що органічно поєднало в собі європейські мистецькі стилі, неповторність народної архітектури й особливості міського декоративно-вжиткового мистецтва. Упродовж ХХ ст. Буковина належала до різних держав (Австро-Угорщини, Румунії, Радянського Союзу), що вплинуло й на розвиток, а згодом – занепад ковальства в другій половині минулого століття та його відродження в роки незалежності України.

Художня обробка металу, зокрема ковальство, як самостійна галузь народного мистецтва виникла на основі ведення натурального господарства. Це особливо помітно в селянському середовищі, де художньо-образний зміст твору був нероздільно пов'язаний із фольклором, давніми традиціями, обрядами та звичаями. Своєрідність ковальського мистецтва полягає в синтезі традиційної побутової форми, етнографічного орнаменту й технологічного процесу, в якому наявні ознаки минулого й нинішні вимоги, що впливають із сучасних естетичних поглядів, використання новітніх технологій тощо. Наприкінці ХХ ст. розпочався новий період художнього відродження кованого металу, позначений формуванням нової школи й тенденцій у традиційному ковальстві. Майстри та художники прагнуть якнайширшого використання пластичних можливостей металу, створення іншої стилістики на основі народного мистецтва та національного забарвлення архітектурних проєктів.

Позитивну роль у цьому процесі відіграла художня освіта, яку отримали сучасні художники по металу. Буковинські майстри мали змогу навчатися на відповідних відділеннях у Львівській національній академії мистецтв, Вишницькому коледжі прикладного мистецтва ім. В. Шкрібляка, Київському державному інституті декоративно-прикладного мистецтва ім. М. Бойчука, Косівському державному інституті прикладного та декоративного мистецтва ім. В. Касіяна, Львівському коледжі декоративно-прикладного мистецтва ім. І. Труша. Спілкування з кращими мистецькими діячами та педагогами, різноманітними школами художнього металу, відвідування музейних збірок задля ознайомлення з класичною спадщиною –

усе це вплинуло на формування буковинських майстрів, розвинувши професійний і духовний потенціал останніх.

Нині на Буковині, окрім старих підприємств, які спроможні виготовляти стандартні металеві вироби (машинобудівний механічний завод «Індустрія», фірма «Гефест»), та окремих художників-ковалів (Ілля Поп'юк, Олег Жебчук), існує близько 15 приватних ковальських майстерень, що засновані й активно працюють упродовж останніх років («Кришталева купель», «ПП Цуркан В.», «ПП Синиця», «ПП Іллюк В.», «ПП Хорт А.», «ПП Дідик О.», «ПП Труфин І.», «ПП Колотило Ю.»).

Новостворені ковальські майстерні виготовляють різноманітні решітки, кронштейни, ліхтарі та інші декоративні елементи. Замовникам пропонують численні зразки, які є здебільшого репліками старих виробів, що трапляються на теренах Буковини та в Чернівцях. На жаль, нові вироби, поставлені на «потік», у художньому сенсі не завжди є вдалим інноваціями з погляду дизайну та пошуку індивідуальності фірми. Подібне становище пояснюється декількома факторами. Найважливішою причиною відродження й розвитку ковальства краю є будівельний бум у державному й особливо в приватному секторі, оскільки все розмаїття металевих кованих виробів використовують переважно індивідуальні забудовники. У т. зв. «царських селах» нині формується своєрідний безстильовий напрямок розвитку архітектури та художнього металу, в якому химерно поєднуються іноземні проекти, найрізноманітніші за походженням будівельні матеріали та оригінальна металопластика місцевих майстрів. Для сучасного кованого металу Буковини характерними є риси епохи класицизму, неobaroco, віденської сецесії, т. зв. «карпатського модерну», ар-деко та «неороманяску». Ковальству краю притаманне несподіване поєднання зображень квітів, листків, букетів, геометричних мотивів народної гуцульської різьби з доволі реалістичними рослинними елементами вишивок бісером, видозміненими відповідно до місцевих смаків. Саме багаті народні традиції й високий рівень технічної майстерності, значний організаційний досвід митців і майстрів забезпечує активний розвиток ковальства Буковини кінця ХХ – початку ХХІ ст., в якому традиційні народні мотиви відіграють важливу роль.

У кожному районі, а подекуди і в окремих селах краю є свої улюблені мотиви орнаменту. Деякі з них побутують під іншими назвами в суміжних або віддалених регіонах. Необхідно зауважити, що не існує стандартного набору мотивів, хоча найпоширенішими в різних місцевостях є: дерево життя, квітка, зірка, зокрема восьмикутна, ромб, коло, хрест, космогонічні мотиви. Найчастіше в кованому металі на Буковині, як і по всій Україні, можна знайти фітоморфні візерунки, які виникли за асоціацією з рослинами та їх частинами. Специфічною рисою мотиву «квітка» є відсутність яскраво виражених ботанічних ознак, на відміну від мотивів «дзвоники», «мак» тощо. Не мають натуральної подібності й варіанти під назвами «рожа», «цвіток», «ромашка». Так, «рожа», що позначає і троянду, і мальву, постає у вигляді восьмипелюсткової квітки; а «тюльпан» здебільшого подається у позовжньому перетині [4, 173]. Часто в художньому металі використовують мотиви вінка та гілки. Цікаво, що мотив дубового або іншого листа (вишні, клена, ясена) бачимо в орнаментиці частіше, ніж зображення самих дерев. Техніки виконання творів народного мистецтва, зокрема ковальських виробів, зумовлюють граничну геометризацию мотиву квітки, який перетворюється на композицію з трикутників, ромбів, квадратів або складних багатогранників.

Другою групою мотивів народного орнаменту є мотиви, пов'язані з технологією виготовлення речей та конкретними предметами [4, 344–346]. Найпоширеніші серед них – це «грабельки» та «гребінчики», «решітки», «драбинки», простий ситчастий візерунок із перехресних ліній. У гірських районах Гуцульщини та Буковини

існують також своєрідні мотиви орнаментів із ромбічними або квадратними елементами – «ільчасте тло», «медівник».

Для українських візерунків типовими є зображення не цілої реалії, а лише її визначальної ознаки. Це властиво всім типам народних візерунків, але найбільше зооморфним мотивам, і лише їхня назва іноді дозволяє вгадати в схематичному знакові натяк на певну істоту. Виняток становлять зображення птахів, які подаються не тільки фрагментарно, а й у вигляді профільного силуету (флюгери із зображенням півнів, зозулі або лелеки). Не відтворюють природних особливостей природи й такі орнаментальні мотиви, як «бджілки», «метелики», «мухи», «мушлі», які часто використовують у вирішенні настільних ламп, люстр та поручнів. Для оздоблення поручнів, решіток та балконних огорож застосовують хвилясті або зигзагоподібні лінії – «вужі», «гадючки». У художньому металі використовують і стилізовані мотиви «баранячі ріжки» у вигляді спіральних, криволінійних або прямокутних елементів [3, 61]. Окрім звичайних для всієї України подвійних дзеркально-симетричних спіралей, тут є й складніші – три-, чотири-, восьмираменні фігури з S-подібних елементів, косі квадрати з подовженими та загнутими всередину сторонами. Мотив «ріжок» іноді виступає із поєднанням в різних варіантах спіральних та найпростіших рогаткових елементів.

Група солярних мотивів також використовується в кованих виробках сучасних майстрів Буковини. Це, зокрема, сонце – променисте коло, подібне до зображення соняшника; зірки, або «звізди», – переважно шести- або восьмикутні, іноді зображені також перехрещенням рисок, в оточенні цяток. У гірських районах Буковини (Путильський, Вижницький) трапляється також мотив місяця.

До групи абстраговано-поетичних образів, що охоплює широке коло орнаментів, названих за асоціацією з міфологічно-фольклорними персонажами, відносяться «берегиня», «райська пташка». У карпатському регіоні ці мотиви постають у вигляді дрібних ромбоподібних елементів або круглих елементів візерунка.

Поширеними в декорі металевих виробів є крапки, кола, «калачики» (дрібні концентричні кільця, інколи з крапкою в центрі), використані для оздоблення обрамлення дверей, ручок, накладок. Серед найуживаніших мотивів – S-подібний елемент, спіраль, що часто нагадує зигзаг, хрести. Останні можуть бути зображені простими перехрещеними рисками або складним поєднанням різноманітних фігур. Невичерпність народної фантазії засвідчують сотні варіантів хрестоподібних візерунків та їхні образні назви. Зокрема, на Гуцульщині та Буковині поширені «березівські», «космацькі» хрести, «крижики» (ковані хрести на церквах, цвинтарях, каплицях тощо). Хрести й квіткові мотиви в численних варіантах складають майже половину національного орнаментального фонду [4, 200, 201].

Народне мистецтво є доволі консервативним, воно ретельно добирає і всотує різноманітні елементи, які лише впродовж століть набувають звичного вигляду. Так утворюється єдина стилістика певного регіону.

Внутрішній зміст явища, символ, майстер ніби перекладає на мову форм, об'ємів, ліній, знаків, кольорів тощо, моделюючи фізичну субстанцію, надаючи їй видимої форми, що є втіленням ментального образу. Сама ж форма залежить від матеріалу, функціонального призначення предмета, ремісничих традицій, світогляду й творчого хисту самого майстра.

Що ж відбувається зі старовинним, переважно сільським каноном у сучасному світі? Як стилістика народного мистецтва знаків проявляється в сучасному творчому процесі? Цікавий приклад надає саме життя. На наших очах відбувається процес творчого використання й трансформації орнаментальної спадщини в буковинській вишивці, ткацтві, писанкарстві, різьбярстві, кераміці. Сучасні майстри

опановують народні ремесла, традиційні техніки і прийоми. Народні символи, які застосовуються, зазвичай є традиційними, вони повторюються споконвіку з незначними нюансами авторського бачення. Відвідуючи виставки, бачимо багато творів художнього ковальства з декором, що є поєднанням геометричних елементів зі стилізованими рослинами; зображеннями солярних знаків – кола, зірки; хрестами, свастикою тощо.

Художньою виразністю й технічною майстерністю вирізняються декілька ковальських майстерень та фірм Буковини, які зосереджені переважно в Чернівцях. Високохудожні зразки сучасного ковальства можемо знайти у творчості художників «нової генерації», які прийшли в мистецтво художнього ковальства після навчання у Львівській академії мистецтв, Вижницькому коледжі прикладного мистецтва ім. В. Шкрібляка та Львівському коледжі прикладного мистецтва ім. І. Труша. Серед них – чернівецькі художники-ковалі Олег Жебчук, Андрій Хорт, Ігор Веренько, Віктор Цуркан, Микола Синиця.

Художнє виображення інтер'єру, екстер'єру в кованих роботах Олега Жебчука позначене вираженим використанням народних мотивів та їх трансформацією, поєднанням останніх з рисами історичних стилів, досконалістю використаних технічних прийомів. Фантазія майстра, що створює меблі, огорожі, брами, твори виставкового характеру, здається невичерпною. Варто згадати, зокрема, вдале композиційне вирішення брами та огорожі будинку на вул. Приміській у Чернівцях. За основу взято мотив видовженого листка, що нагадує алое, проте образ рослини позбавлений конкретності. Примхливі лінії цього елемента дещо стримуються врівноваженістю симетричної композиції, поєднанням ажурних прорізів та площин, стриманістю ритму. У цій роботі майстерно сполучаються загострені й округлі форми, утворені завдяки вмільому використанню квадратного в перетині прута, круглої труби та листової смуги. Для зображень характерне розмаїття фактур (виїмчасті цятки, ребриста смужка, кульки різного діаметра). Уся композиція вирізняється цілісністю стилістичного вирішення, сучасністю осмислення та інтерпретації мотивів.

Одними з найяскравіших представників буковинської школи ковальства є Андрій Хорт та Ігор Веренько. Вони схожі між собою, немовби рідні брати, зовнішністю та внутрішнім світом, мистецьким хистом і любов'ю до ковальської справи.

Основним стрижнем творчого методу цих майстрів є пошук і новація. А. Хорт, як і І. Веренько, вважає, що мистецька традиція не повинна бездумно повторюватися, її не слід використовувати без урахування реалій сьогодення, тобто традиційні мотиви потрібно розвивати, доповнювати, збагачувати, осучаснювати, зберігаючи, проте, визначальні національні ознаки. Глибше зацікавившись історією краю та мистецькою спадщиною, майстри досягли лаконічності в декорі решіток, піддашків, огорож, монументально-декоративних творів. Основними елементами в кованих виробах цих митців є такі народні мотиви, як квіти, «листя лавра», «листя дуба», S-подібні елементи, «сітка», «цятки», «кульки», «безконечник», «вужик» тощо. Побудовані на традиційних засадах, їхні композиції вражають динамічністю, буянням розкішних орнаментальних форм, що перегукуються з декором сецесії та бароко. При цьому кожен твір має індивідуальний характер і змістовну визначеність, високу художню культуру обробки поверхні металу.

Надзвичайно цікавими та високопрофесійними видаються ковані вироби молодого художника Віктора Цуркана. Продовжуючи справу батька – Івана Цуркана, Віктор упродовж останніх двох–трьох років виріс у справжнього майстра, із власним смаком та відчуттям стилю у вирішенні кованих виробів. Як і більшість черні-

вещьких майстрів, він сформувався під впливом неповторного архітектурного середовища Чернівців, серед лаконічної ажурності кованих виробів старих майстрів.

Освоєння нових технологічних можливостей у ковальстві та інтерпретація рис модерну, ар-деко, конструктивізму помітні в кованих виробках (столи, стільці, підвазонники, решітки, піддашки) для інтер'єру приватного кафе на Соборній площі, 10 у Чернівцях (2005). Характерними елементами та мотивами тут є S-подібні лінії, зигзаги, «баранячі роги», «листя лавра», що переплітаються між собою, утворюючи цілісну орнаментальну композицію.

Творчим доробком у ковальській плеяді буковинських майстрів вирізняється приватне підприємство «Кришталева купель». Популярність виробів фірми у найвибагливішого замовника ґрунтується на кришталевому художньому смаку, потужній працездатності та християнській відповідальності за кожен витвір.

Асортимент виробів майстерні дуже розмаїтий, а дизайнерські рішення тяжіють до наївного мистецтва. Варто відзначити творчі пошуки в пластичному вирішенні декору, виразності фактури, відчутний у роботах інтерес до етнічної спадщини та матеріальної культури минулого, традиційних народних символів тощо.

Отже, наприкінці ХХ ст. та на початку нинішнього практичне застосування традиційних символів диктує й відповідне художньо-технічне вирішення кованих виробів. Обмежена, на перший погляд, кількість народних мотивів дає водночас значну кількість варіантів орнаменту, їх розташування на площині чи в об'ємно-просторовому вирішенні. Аналізуючи ковальські твори буковинських майстрів, насамперед варто відзначити їхню пластичну виразність, що не суперечить утилітарності речей, сучасний вигляд, національний колорит використаних візерунків, орнаментів, довершеність художньо-технічних прийомів.

Буковина є унікальним прикладом поліетнічного регіону, тож здобутки в народному мистецтві спільний доробок багатьох народів, що живуть у безпосередньому контакті чи перебувають між собою в генетичному зв'язку. Своєрідність візерунків народного мистецтва даного регіону дозволяє говорити про наявність власного орнаментального фонду, самотутність типів виробів, неповторність стилістичних ознак, які мають бути застосовані й у творчості сучасних майстрів художнього металу.

1. *Боньковська С.* Ковальство на Україні (XIX – початок ХХ ст.). – К., 1991.

2. *Вандюк Л.* Віденські впливи на архітектуру Чернівців (1775–1918) // Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 1–4 жовтня 2001 р.) / Упоряд. П. Рихло. – Чернівці, 2003.

3. *Мельничук Ю.* Семантика українських вишитих рушників // Народне мистецтво. – 2005. – № 1-2. – С. 59–65.

4. *Селівачов М.* Лексикон української орнаментики. – К., 2005.

Ірина Мусатова

АРХАЇЧНІ РУШНИКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (сюжети і семантика)

У побуті українців рушник мав особливе місце. Без рушника в родинному або громадському житті народу не відбувалася жодна важлива подія (родини і христини, заручини і весілля, проводи в дорогу та зустріч бажаних гостей). Він – оберіг, прикраса в хаті, деталь весільного одягу, родинна пам'ятка. Оздоблений складним